

Ressenya

Llengua, nació i diglòssia

El llibre que es presenta recull una sèrie de treballs de l'autor, alguns ja publicats i d'altres inèdits, que tracten temes relacionats amb la història de la llengua (o de les llengües, per ser més precisos). En la majoria dels casos els temes tractats es refereixen a la situació lingüística a Catalunya en diversos moments de l'època contemporània, especialment durant les dècades situades a cavall dels segles XIX i XX. Tot i això, hi ha alguns capítols on es plantegen qüestions bàsicament teòriques.

Un dels principals fils argumentals del llibre és la noció de diglòssia, tant pel que fa a la discussió teòrica sobre com s'ha definit i cal definir (segons l'autor) aquest terme, com per la utilitat del concepte perquè facilita la interpretació de la història lingüística del país els darrers dos segles. La diglòssia hi és permanentment present, tant si es parla dels usos lingüístics dels anarquistes vuitcentistes com de la llengua que efectivament usaven a la majoria dels seus escrits (el castellà!) els prohoms de la Renaixença.

Els nou treballs que formen el llibre s'agrupen en tres blocs: "Qüestions de teoria i mètode"; "Aspectes de la diglòssia: ideologia, religió, producció impresa"; i, finalment, el darrer bloc: "Diglòssia i literatura: Renaixença i renaixences".

Dades bàsiques

MARFANY, Joan-Lluís.
Llengua, nació i diglòssia
Barcelona: L'Avenç, 2008
ISBN 978-84-88839-26-8

Autor de la ressenya

Albert Fabà
*Consorci per a la
Normalització Lingüística*

Llengua i diglòssia

El primer bloc, de caràcter teòric, se centra en bona part en qüestions relacionades amb el concepte de diglòssia, però es fan determinades incursions en altres conceptes sociolingüístics (la discussió recurrent sobre el nom de la disciplina, les nocions de llengua, o de "comunitat lingüística" i "comunitat de parlants"...).

Quant a la diglòssia, inclou una referència a l'origen i evolució del terme (la primera definició, de Ferguson, i la redefinició, de Fishman) i l'ús que Marfany farà del terme, que considera, contràriament a les modes sociolingüístiques en ús, molt profitós per interpretar els usos lingüístics a Catalunya, especialment al final del segle XIX i els inicis del XX.

Vet aquí la definició: "La diglòssia és el comportament lingüístic que consisteix a usar l'una o l'altra de dues llengües (o una llengua i un vernacle) d'acord amb la funció, segons una divisió rígida establerta i universalment, o generalment, acceptada dins el grup social del cas". D'altra banda, l'autor oposa aquest concepte al de bilingüisme: "El bilingüisme, en canvi, és l'ús de l'una o l'altra de dues llengües (o d'una llengua i un vernacle, o dos vernacles) segons l'ocasió, determinada aquesta per raons estrictament específiques i individuals, irreductibles a cap pauta sociològicament significativa" (Marfany: 33). Pel que fa al concepte de vernacle, ens remetem a les explicacions que es refereixen a l'opinió de l'autor sobre el concepte de llengua.

Marfany no es considera “nacionalista”. Només cal llegir els retrets que Josep Murgades li fa sobre aquesta qüestió, en un ampli comentari que va publicar a *Els Marges*¹ sobre el llibre que ressenyem: “[...] valgui ara subratllar-ne [...] l’ús indiscriminat del terme *nacionalista* en el sentit desqualificador habitual que té avui dia en el discurs hegemònic, que no debades és el que ha reeixit a ocultar els supòsits no menys nacionalistes de què parteix i amb què igualment encara opera”. Certament el comentari pot tenir una part de raó, però no he pogut apreciar, almenys en les pàgines del llibre que glossem, que sigui certa la darrera part del raonament. La crítica del “nacionalisme” de Marfany no veig que amagui un altre nacionalisme, ara encobert (com sí que fan molts dels prohoms que atiaren la creació de Ciutadans, posem per cas). La crítica de Marfany posa en qüestió la idea que hi ha (i sobretot, hi ha d’haver) una correspondència gairebé total entre els conceptes de llengua i nació. I no només això, sinó que ja els mateixos conceptes de llengua i nació són relativament problemàtics (especialment si no s’entenen d’una manera històrica).

Certament, que les realitats lingüístiques i les nacionals no coincideixen fil per randa és fàcilment constatable: la comunitat de llengua entres suïssos, alemanys i austríacs no condueix, alhora, a una consciència de comunitat nacional. I a l’inrevés, hi ha comunitats nacionals on els seus membres no comparteixen la mateixa llengua (Irlanda, Euskadi, els Estats Units d’Amèrica, per exemple).

Però, com hem dit, Marfany va encara una mica més enllà i posa en dubte que els conceptes de llengua i nació es puguin considerar d’una manera abstracta, atemporal. No hi ha nacions, ni llengües mil·lenàries.

Atès el nom de la revista que aixopluga la ressenya, ens detindrem especialment en l’aspecte més pròpiament lingüístic.

“Ningú no gosa discutir-ne ara, entre intel·lectuals i universitaris, la condició de construccions històriques [de les nacions]. En el cas de les llengües, en canvi, perdura amb molta més força, diria jo, ni que sigui de forma implícita, una concepció essencialista” (Marfany: 61).

Una concepció sobre les llengües (per exemple, les romàniques) que és, si fa no fa, aquesta: les llengües romàniques neixen a la baixa edat mitjana, i a la modernitat algunes queden associades a un aparell estatal que els dóna poder. Un poder que aconsegueix eliminar les llengües que no han obtingut aquest poder. Marfany s’afanya a precisar que el que actualment definim com a llengua està estrictament vinculat a l’aparició d’allò que els lingüistes anomenen un *estàndard*. Així, aquella visió de llengües “mil·lenàries” ignora que, per exemple, “el francès només *va esdevenir* el francès en el procés d’adopció d’una de les versions vernaculars parlades en el territori de l’emergent Estat monàrquic de França com a principal vehicle d’expressió oral i escrita de les naixents institucions”. Abans del “francès” hi havia un vernacle, que convivia, certament, amb altres vernacles, però que encara no era la “llengua francesa”. Aquesta és, per a Marfany, la diferència entre *llengua* i *vernacle*. I encara, de forma més clara: “Mentre no hi va haver Noruega no hi va haver noruec [...] i l’occità no ha existit mai, perquè mai no hi ha hagut una “Occitània”. En resum, l’emergència dels estats no promou algunes llengües [preexistents, podríem afegir] i en degrada, o fins i tot n’elimina, d’altres [també preexistents], sinó que en crea unes poques i frustra la *possibilitat* de moltes altres” (Marfany: 62).

1. MURGADES, JOSEP. “D’una nació diglòssica”. *Els Marges*, núm. 87, p. 107-116.

Anarquisme. Religió. Renaixença

El segon bloc temàtic exposa algunes situacions per mostrar la utilitat del concepte de diglòssia en l'explicació dels usos lingüístics de diversos grups socials en uns moments històrics determinats: els obrers, l'anarquisme i la llengua catalana en el tombant del segle XX, o el paper de la religió en la supervivència de les llengües sense estat. Finalment, en el darrer bloc es fa una anàlisi crítica de la Renaixença, com bé testimonia el títol del primer treball d'aquest darrer bloc: "En pro d'una revisió radical de la Renaixença".

També hi ha en cada exemple triat la voluntat de polemitzar amb algunes idees que, en determinats cercles d'opinió, segons l'autor, s'han considerat gairebé com una obvietat.

Així, per a Marfany, "els esforços fets per tal de trobar un *pedigree* esquerrà al nacionalisme català s'han orientat de sempre en bona part cap a la recerca d'indicis de catalanisme en el moviment obrer i, com que aquest moviment apareix en gran mesura associat a la ideologia anarquista, s'han concentrat preferentment en el tema de les relacions entre catalanisme i anarquisme. En general s'han seguit, en això, els poc recomanables procediments d'inflar les coses i de fer foc de tota estella, amb alguna honrosa excepció" (Marfany: 129).

Tanmateix, a les pàgines del primer treball d'aquest segon bloc temàtic l'autor mostra prou clarament que els obrers anarquistes d'aquesta època (com la resta d'obriers, com pràcticament tothom, vaja) parlaven entre ells en català. Però escrivien, molt majoritàriament, en castellà. Especialment quan "han d'informar d'alguna cosa més oficial o han d'adoptar un to més formal". Una distribució dels usos lingüístics típicament diglòssica.

En el següent treball tornem a trobar aquest afany polèmic: "Els historiadors de les llengües dites *minoritàries* o *sense estat* insisteixen sovint en la importància de la religió en la seva preservació: se suposa que ha estat *un dels principals factors de resistència a la glotofàgia*".

Per contra, l'autor aporta una visió molt diferent. La majoria dels sectors populars desconeixen la llengua "cult", la que s'imposa com a llengua amb majúscules, no els vernacles que encara no tenen un aparell polític i cultural al darrere. Però l'Església ha d'intervenir en aquest món... Podria optar, potser, per il·lustrar els seus parroquians, tot fent-los conèixer la nova llengua, o bé apropiars-s'hi, parlant la llengua del "poble". Això és el que es fa, certament. Però, segons Marfany, el gest no denota l'afany de salvar aquesta llengua (que no seria, per als clergues, sinó un vernacle), ans al contrari, la intenció d'apartar aquest "poble" de la llengua de bo de bo, pròpia de persones "cultes".

Finalment, també en el darrer bloc sobre la Renaixença es manifesta un esperit polèmic. En aquest cas, cap a la voluntària omissió d'alguns trets fonamentals dels prohoms de la Renaixença, que queden ocults en el paper que hom els fa jugar com a iniciadors de la tradició de recuperació del català com a llengua "cult", o com a llengua, a seques.

Marfany estira del fil que ja començaren a estirar historiadors com Josep Fontana, per exemple, en llegir críticament el mite d'Aribau com a iniciador de la Renaixença. Els renaixentistes no escrivien majoritàriament en català. Ans al contrari, reservaven el seu ús per a la poesia, i per a una determinada poesia, la dels Jocs Florals: un exercici literari totalment artificial, sense cap conseqüència cap a l'ús lingüístic de la vida diària. I encara més. "La *restauració* dels Jocs Florals no era sinó la torna de la diglòssia absoluta que la burgesia catalana adoptava com a part essencial de la seva ideologia de classe que volia ser rectora de la nació espanyola en construcció. La lliure renúncia a la llengua pròpia en tot l'ús escrit era sentimentalment compensada amb aquest gest emfàticament simbòlic" (Marfany: 216).

La sociolingüística, amb ulls d'historiador

Doctor en filologia catalana i professor de llengua i literatura a la Universitat de Liverpool. Així presenta el llibre que ressenyem al seu autor. Filòleg i professor de llengua. Jo, per contra, si hagués de destacar algun aspecte de les idees que circulen per les pàgines de *Llengua, nació i diglòssia* seria aquest exercici al qual es referia Pierre Vilar en moltes de les seves obres: "pensar històricament". Marfany pensa històricament. Les categories, els conceptes, que no són peces acabades, independentment del moment històric al qual es refereixen. Ho hem vist quan parlava de les "llengües" i els "vernacles".

I actua com un historiador, amb mentalitat d'historiador. Prevenint-nos contra alguns dels mals, dels problemes, amb què s'han enfrontat els historiadors: l'anacronisme i l'ideologisme, per exemple.

L'anacronisme és interpretar fets del passat amb els ulls del present. Quan els renaixentistes parlaven de la seva "nació" es referien a Espanya. I seria un anacronisme allà on ells hi veien Espanya posar-hi Catalunya.

L'ideologisme consisteix a fer dir a la realitat allò que ens agradaria veure-hi, per donar suport a les nostres idees. L'ideologisme sempre acaba sent estèril, encara que en un determinat moment, circumstancialment, ens sembli el contrari.

També actua com un historiador quan ens diu (ho diu, i ho fa! Mireu les notes, al final de cada capítol) que cal anar a "petar" als documents. I si hom vol parlar de llengua, cal anar a regirar tot tipus de documents, i no només fixar-se en els documents literaris, les gramàtiques o els diccionaris. És com si digués: "Ens calen historiadors, i no només filòlegs".

Però aquests documents cal llegir-los críticament, especialment quan vulguem deduir-ne informacions referides als usos orals.

En fi, probablement molts lectors o lectores no combregaran amb moltes de les idees del llibre. Un cas semblant al de Josep Murgades, ja citat anteriorment. Però Murgades, malgrat ser un lector bàsicament crític de Marfany, acaba el seu article de la següent manera: "Els dos últims llibres de Marfany són, en aquest sentit, un raig d'incitacions a concordar-hi i a dissentir-ne. A demanar-se què han estat, què són i què volen ser els catalans respecte a la llengua. I només la desídia pròpia dels mandrosos, o l'esquarterament gremial entre filòlegs massa *llenguados* o massa lletraferits, i entre sociolingüistes poc historiadors o historiadors poc sociolingüistes [...] fan que Marfany 2001 i Marfany 2008 hagin suscitat fins ara tan escassa controvèrsia o tan pàl·lida adhesió".

Si aquesta ressenya contribueix que algú, tot fent cas de Murgades, obri les pàgines de *Llengua, nació i diglòssia* i se senti "incitat" a concordar-hi o a dissentir-ne, em donaré per ben pagat.

PS². Un cop escrites aquestes ratlles, Joan-Lluís Marfany ha publicat, també a la revista *Els Marges* una resposta a alguns dels comentaris de Murgades. D'entrada li agraeix molt profundament el seu escrit, tot i constatar "les seves crítiques i la seva discrepància de fons" (Marfany, 105). M'ha semblat oportú fer-ne una breu glossa.

2. Marfany, J.L. *Sobre la història de la diglòssia a Catalunya, encara. Resposta a Josep Murgades*. A: *Els Marges*, 88. Pàg. 105-115

Primerament, és agradós poder resseguir-ne una polèmica interessant, amb posicions diferents (molt diferents, de vegades), però amb un respecte mutu manifest. A la sociolingüística catalana ens convé molt promoure polèmiques d'aquesta mena, i amb aquest to. I no serà per falta de motius. En citaré alguns: sobre els conceptes de substitució lingüística (jo mateix hi he participat, encara que tangencialment), de conflicte lingüístic, de *normalització i normalitat lingüística*; sobre la necessitat i les possibilitats d'utilitzar determinades eines metodològiques com la teoria de catàstrofes o altres instruments matemàtics; sobre les aportacions de Lluís Aracil, tot defugint, alhora, tant les actituds reverencials i acrítiques, com les pràcticament de menyspreu...

Quant a algunes de les qüestions de fons que es plantegen, només voldria posar-hi cullerada a alguns aspectes. Sobre els conceptes de "llengua subordinada" i "llengua dominant", per exemple. Coincideixo, en part, amb Marfany quan diu que "la relació desigual entre les dues llengües, dominant l'una, subordinada l'altra, és un altre element important del diagnòstic, però que (1) s'afegeix a aquells [les nocions de diglòssia i bilingüisme] i no els anul·la, i que (2) potser té una mica més de valor explicatiu, però tampoc no va gaire lluny, en aquest sentit" (Marfany, 106). Bé, jo encara aniria més enllà que en Marfany. No crec que les nocions de "llengua subordinada" i "llengua dominant", plantejades així, a seques, siguin gaire útils, ni tan sols per al diagnòstic de la situació de les llengües, a Catalunya. Molt especialment si s'assigna el rol de "llengua dominant" al castellà i de "llengua subordinada" al català, sense més. Probablement, els conceptes s'esqueien perfectament en una situació com la de l'època de Franco, posem per cas, però no ara. Només cal que mirem la realitat de cara: quant als usos lingüístics, quina és la "llengua dominant" i la "llengua subordinada" a l'Administració de la Generalitat, a l'Administració local, a l'escola, per exemple? I en altres àmbits, la situació és ben complexa: a la retolació comercial, per exemple; a l'àmbit dels bancs i les finances... Així, doncs, atès que la situació dels usos lingüístics a Catalunya és complexa, també haurem de menester conceptes més complexos que els de "llengua dominant" i "llengua subordinada". A banda que aquests termes destil·len un reduccionisme politicista un xic excessiu. En el fons s'adiuen a un corrent d'opinió que considera que la situació del futur dels usos lingüístics a Catalunya es redueix només (o gairebé) a una única variable: l'existència (o no) d'un estat propi. I aquest fet hi pot influir, sens dubte, però probablement no és ni l'únic, ni el més important.

També comparteixo la posició de Marfany, quant a la discussió si la introducció del castellà a Catalunya fou un fet endogen o exogen. Marfany ja accepta que, òbviament, és un fet exogen (remarca que hi va insistir al seu llibre anterior, *La llengua maltractada*), però també endogen. Insisteix que "els catalans mateixos en van ser els agents [de la introducció i l'ús del castellà], perquè calia i cal oposar-se a una bibliografia que, tota ella sense esclatxes, s'ha entestat i s'entesta a fer-ne únicament les víctimes, a presentar-lo, el procés, com a *essencialment* exogen" (Marfany, 109).

En fi, com he dit més a dalt, una polèmica que paga la pena de seguir i, fins i tot, de continuar, com jo mateix he fet en aquestes ratlles.